

— Emma Severinsson, »Freedom or Love? Marriage, single life, and the road to happiness in Swedish 1920s magazines«

— A B S T R A C T —

This article analyses discourses about self-supporting women in Swedish women's magazines in the 1920s, after the attainment of legal equality in marriage and the acquisition of the right to vote. The self-supporting middle class woman was a controversial figure in this context. On the one hand symbolizing freedom and independence, she was on the other hand ridiculed and labelled mannish and unattractive. The article pays special attention to the notions of happiness, freedom, love, and marriage in the material. Depending on how they were coded in relation to each other, they gained different meanings. When happiness was connected to freedom, it was emphasized that a woman could never be happy within marriage; however, when happiness was tied to love, it was claimed that happiness was attainable in marriage. Freedom and marriage were thus incompatible in both discourses. Love was restricted to marriage. The article demonstrates that there was a negotiation around the position of the middle class woman during the 1920s, which in turn led to an expansion of possible identity positions for women.

— Emma Severinsson is currently half way through the PhD program in history at Lund University, Sweden. Her dissertation analyzes perceptions of the modern woman in Swedish women's magazines in the 1920s. She also teaches fashion studies at Lund University and is one of the editors of the history podcast »Lite passé«.

— Keywords: freedom, happiness, love, marriage, single women, Sweden, women's magazines, 1920s

— <http://lir.gu.se/LIRJ>

■—Emma Severinsson—■

■—FRIHET ELLER KÄRLEK? Äktenskap,
singelliv och vägen till lycka i 1920-talets
veckopress—■

■—FRIHET ELLER ÄKTENSKAP? 1920-talets
kvinnor och deras valmöjligheter—

— Undertecknad 35 år, självförsörjande, självständig kvinna har råkat i en [sic] svår dilemma. Jag har nämligen för en tid sedan blivit bekant med en man, som vill gifta sig med mig. Inte för att jag är kär i honom, men jag högaktar och tycker bra om honom. Hur skall jag göra?¹

Så inleds en insändare, signerad *Vankelmodig ungmö*, i veckotidningen *Svensk Damtidning* 1923.² Åren runt 1920 var viktiga vad det gäller framsteg för kvinnoemancipationen i en svensk kontext. Rösträtt för kvinnor infördes och nya äktenskapslagar stiftades. De nya lagarna gjorde att makarna var rättsligt likställda och rådde över sin egendom samt bar ett gemensamt ansvar för barn och barnuppfostran.³ Arbetsmarknaden hade sedan 1800-talets mitt öppnats upp för medelklassens kvinnor och under 1920-talet blev den självförsörjande kvinnan som typ återkommande föremål för debatter, inte minst i populärkulturen. 1920-talets moderna självförsörjande kvinnor var de första som kunde dra nytta av den frigörelsekamp som tidigare generationer av kvinnor fört och det är under dessa förutsättningar som *Vankelmodig ungmö* ställer sin fråga till *Svensk Damtidnings* läsekrets. Hon vill veta om det är värt att ge upp sin frihet för att ingå äktenskap. 1920-talets svenska kvinnor hade andra valmöjligheter än tidigare generationer och det är i dessa val jag tar avstamp.

— SYFTE, MATERIAL OCH UTGÅNGSPUNKTER —

Syftet med denna artikel är att undersöka hur äktenskap kontra frihet debatterades under 1920-talet i svensk veckopress. Hur relaterades debatterna kring äktenskapet till föreställningar om livet som självförsörjande under denna period? Hur diskuterades positionerna fru respektive ensamstående? I svensk veckopress var frågor kring äktenskap eller frihet återkommande och belystes i olika typer av texter, såväl i insändare och artiklar som i skönlitterära skildringar. Det är ett komplext källmaterial fyllt med motstridiga röster. Historikerna Henrik Bagerius, Ulrika Lagerlöf och Pia Lundqvist menar att det i ett

föränderligt samhälle är naturligt att skönlitterära texter blir mångstämmiga och att röster bryts mot varandra. De framhåller att detta är följderna av att samhällets maktförhållanden och sociala relationer omförhandlas.⁴ Bagerius, Lagerlöf och Lundqvists resonemang gäller skönlitterära texter men det går också att applicera på veckopress som genre. Margaret Beetham, en av pionjerna inom veckopressforskning som inriktat sig på perioden 1800–1914, menar att veckopress ger uttryck för radikal heterogenitet vad gäller såväl form som innehåll. Veckopressen mixar genrer, text och bild och ger därmed utrymme för mångfald och förhandling.⁵ Man skulle också kunna uttrycka det så att veckopressens framväxt som genre svarade mot ett behov i det framväxande och moderna samhället av att diskutera ideal och normer. Den blir till en arena, inte minst för kvinnor, att mötas och debattera vardagliga frågor, olik någon plattform som funnits tidigare.

Historikern Ulrika Holgersson menar att veckopressen ska ses som »en kvarleva av dåtidens förhandlande kring diskurser och erfarenheter, av hur man agerade genus och klass».⁶ I likhet med Holgersson menar jag att veckopressen ger en inblick i dåtida förhandlingar kring vilka genuspositioner som var tänkbara. Genom att ta utgångspunkt i veckopressens komplexa material där en rad röster kommer till tals och bryts mot varandra, både veckotidningarnas skribenters och deras läsares, finns en stor möjlighet att komma åt olika typer av föreställningar och förhandlingar kring till exempel feminitet som är fokus för denna artikel. Litteraturvetaren och pionjären inom svensk veckopressforskning Lisbeth Larsson menar att veckopressen inte vill upplysa eller förändra utan syftar istället till att underhålla.⁷ I samma anda framhåller veckopressforskaren Gullan Sköld att man inte kan förvänta sig att veckopressen »ska stå på barriaderna och servera läsekretsens radikala budskap som den inte efterfrågat, innebärande till exempelvis ett totalutplånande av skillnaderna mellan könen». Hon hävdar vidare att veckopress inte tar ställning till kontroversiella frågor på grund av kommersiella skäl.⁸ Sociologen Anna-Karin Kollind, som undersökt frågespalter i veckopress, argumenterar, å andra sidan, för att veckopressen bör ses som *personpolitisk*. Det vill säga att den, inte minst genom hjärtespalter, erbjuder en insyn i intimsfärens politik.⁹ Att se veckopressen som en inblick i den personliga politiken ger, menar jag, en möjlighet att komma åt kvinnors förhållande till genusstrukturer och hur de genom veckopressen förhandlar och förhåller sig till feminitetsnormer. Genom att betrakta veckopressen som politisk ges den också en större historisk betydelse, och här bör man minnas att veckopressen var den offentliga arena som fanns tillgänglig för kvinnor vad gäller personliga och privata frågor.

Utifrån material från veckotidningarna *Charme* (1921–1933), *Svensk Damtidning* och *Idun* (1920–1932) undersöker jag dessa

typer av förhandlingar, för att se vilka möjligheter kvinnor ansågs ha att välja eller välja bort äktenskap. Detta är tre tidskrifter med medelklassens kvinnor som målgrupp. Att undersöka olika veckotidningar är givande för att se vilka förhandlingar som återkommer och vad som kan tänkas skilja sig mellan tidskrifterna. *Charme* riktar sig till moderna unga kvinnor som främst lever stadsliv. Den har ett större fokus på konsumtion och nöjen än andra veckotidningar på marknaden under samma period, och Larsson menar att målgruppen är fria och välbärgade yrkeskvinnor.¹⁰ Detta kan dock problematiseras eftersom *Charme* ofta har ett tilltal också till de kvinnor som inte har något kapital, arbetar på kontor och har svårt att få ekonomin att gå runt. Dessa förväntade läsare tillhör snarare en lägre medelklass. *Charme* finns på marknaden 1921–1933. Efter 1929 blir kvalitén på såväl papper, illustrationer och texter i tidningen betydligt försämrade. Detta kan förmodligen härledas till den ekonomiska krisen vid tidpunkten. Larsson visar i sin sammanställning över svensk veckopress att det inte var ovanligt att veckotidningar fanns på marknaden i bara några få år – i sammanhanget får *Charmes* över tio år på marknaden ses som en relativt lång period.¹¹ *Idun* vände sig vid etableringen 1887 till en bred målgrupp av både konservativa kvinnor och mer frisinnade självförsörjande. Detta förändrades dock under de följande decennierna och det kvinnoemancipatoriska tilltalet blev allt mer framträdande.¹² *Idun* kan således ses som det mer politiska veckopressalternativet för medelklassens kvinnor. *Svensk Damtidning* i sin tur riktar sig till en bredare målgrupp av medelklasskvinnor både på landet och i staden. Holgersson gör en distinktion mellan *Idun* och *Svensk Damtidning* vad gäller målgrupp. Hon menar att *Idun* var »den finare konkurrenten till *Svensk Damtidning*«, och adresserade till en övre och bildad medelklass till skillnad från *Svensk Damtidning*, vars läsekrets var bredare.¹³ Den period som jag undersöker är i första hand 1920-tal men jag fortsätter också några år in på 1930-talet. Eftersom tematiken kring äktenskap och frihet går igen i en rad olika texttyper i veckopressen är det relevant att uppmärksamma hur den belyses i såväl skönlitterära som andra typer av texter. Jag har gått igenom samtliga årgångar av *Charme*, som utgör mitt huvudsakliga källmaterial, medan jag gör nedslag i *Idun* och *Svensk Damtidning* och undersöker var tredje årgång av dessa mellan 1920 och 1932.

— BAKGRUND OCH TIDIGARE FORSKNING —

1920-talet innebär på många vis en ny start efter första världskriget och samhället präglas av förhoppningar om tillväxt och utveckling. Decenniet inleds också med att ekonomin stärks och med en fortsatt urbanisering och industrialisering. Framtidstro, moderniteter i form av tekniska framsteg och influenser från Amerika präglar det svenska samhället.¹⁴ En ny

typ av moderna unga medelklasskvinnor träder in på arbetsmarknaden, där de bland annat arbetar som maskinskriverskor och kontorister. Detta har kallats en feminiseringsprocess som förändrade arbetsmarknaden.¹⁵ Det fanns inte längre samma resurser som förut i de borgerliga familjerna att försörja de ogifta döttrarna.¹⁶

Under 1800-talet var »kvinna« och »yrkesarbetande« oförenliga begrepp inom den borgerliga ideologin. Att en stor del av arbetet i samhället utfördes av arbetarklasskvinnor bortsåg man ifrån eftersom att de föll utanför det borgerliga idealet. Begreppet »offentlig kvinna« var liktydligt med prostituerad.¹⁷ Från 1800-talets mitt började kvinnors medborgarskap och delaktighet i det offentliga livet att diskuteras, när ett växande antal kvinnor ur samhällets övre skikt förblev ogifta. Under hela 1800-talet fanns det fler kvinnor än män i Sverige. Under perioden 1850–1915 ökade det så kallade »kvinnoöverskottet« på grund av en tilltagande emigration av män till Amerika. Dessutom sjönk giftermålsfrekvensen under samma period.¹⁸ Historikern Gunnar Qvist pekar på »kvinnoöverskottet« som en bidragande orsak till att kvinnor inte längre kunde förvänta sig att bli försörjda inom ramen för ett äktenskap och istället var tvungna att börja arbeta.¹⁹ Qvist menar att den demografiska utvecklingen med ett kvinnoöverskott drivit fram emancipatoriska framsteg. Qvist studie fick stort genomslag när den kom 1978 och hans materialistiska förklaringsmodell har levt kvar inom historisk forskning. Denna förklaringsmodell ställer dock kvinnoemancipatoriska strävanden i skuggan och belyser inte den valmöjlighet som kvinnor efter rösträtt och tillgång till arbetsmarknad för första gången har möjligheter till. Inte heller belyser det materialistiska perspektivet de kvinnor som gjorde medvetna och självständiga val att inte ingå äktenskap. Möjligen som en följd av Qvists stora betydelse för den genus-historiska forskningen har den sistnämnda problematiken hittills inte undersökts i någon större utsträckning. Särskilt angelägen är den kanske att studera under 1920-talet med införande av allmän rösträtt, kvinnans myndighet i äktenskapet och öppnandet av en större del av arbetsmarknaden.

Forskare har lyft fram att äktenskapsnormen under 1920-talet omförhandlades i riktning mot det som under 1930-talet kom att omtalas som ett »kamratäktenskap«, där makarna förväntades ha en jämlik relation. Vad som dock inte utforskats i någon högre grad, åtminstone inte i en svensk forskningskontext, är de kvinnor som aktivt valde bort äktenskap för att de föredrog att leva som singlar och självförsörjande. De kvinnor som inte ville gifta sig har helt enkelt hamnat i skymundan av de som ville men inte fick möjlighet, trots att det under 1920-talet pågick en diskussion kring de kvinnor som valde att leva som självförsörjande utanför en heterosexuell relation.²⁰

Det var den stora andelen ogifta kvinnor som ledde till

diskussioner kring kvinnor och offentlighet. Kvinnornas insteg på arbetsmarknaden var dock en långsam process. Tveksamheterna kring om kvinnor skulle få tillträde till offentligheten handlade delvis om huruvida det gick att kombinera detta med det kristna idéarvet.²¹ Perioden mellan 1850- och 1930-talen är den tid i Sveriges historia som flest kvinnor varit varaktigt ogifta. Speciellt hög var siffran av ogifta kvinnor inom de högre klasserna.²² Ensamlevande män sågs under 1800-talet som ett hot mot samhället eftersom att de tenderade att falla hän åt politisk radikalitet, kriminalitet eller utsvävande sexualitet. Ogifta kvinnor ansågs stå utanför normen, men uppfattades inte som hotande gentemot staten på samma vis som de ensamstående männen. Det fanns dock undantag från detta synsätt och ensamlevande kvinnor kunde också framställas som nyckfulla, löjliga eller onaturliga.²³

Från 1800-talets mitt flyttades kvinnornas positioner fram stegvis och de fick tillträden till fler yrken och utbildningar. 1863 genomfördes en lagändring som gjorde att ogifta kvinnor vid 25 års ålder myndighetsförklarades. Giftna kvinnor stod emellertid kvar under sina makars målsmanskap fram till 1920 när lagen ändrades.²⁴ Före 1864 var guvernantyrket i princip den enda möjligheten för kvinnor från de övre klasserna att försörja sig på. Kvinnor från lägre klasser kunde bli tjänsteflickor eller pigor. Skrålagstiftningen avskaffades 1846 och 1864 fick kvinnor samma näringsfrihet som män.²⁵ Motståndet mot att kvinnor arbetade förändrades under början av 1900-talet. I Sverige fick kvinnor tillgång till samtliga statliga ämbeten 1923, förutom präst- och militäryrkena.²⁶ Nu riktades motståndet framförallt mot att gifta kvinnor yrkesarbetade och en större acceptans omgärdade de kvinnor som var hemmadöttrar eller ensamstående. Dock var det önskvärda fortfarande att kvinnor som hade möjlighet skulle verka i det privata och arbeta i hemmet i så stor utsträckning som möjligt.²⁷ Debatten om gifta kvinnors rätt att arbeta pågick under såväl 1920- som 1930-talen.²⁸

Självförsörjande som begrepp syftade på de kvinnor som själva ansvarade för sin försörjning, och blev till en motpol till de gifta kvinnorna som försörjdes av sina män, liksom till de så kallade hemmadöttrarna som blev försörjda av sina fäder. Under 1920-talet kopplades epitetet självförsörjande ofta samman med specifika yrken så som kontorist och butiksbiträde.

Den australiensiska sociologen Catriona Elder undersöker debatter från 1930-talet om kvinnor som valde att inte gifta sig. Hon lyfter fram att veckopressen ofta kopplade singelkvinnornas liv till mobilitet, nöje och frihet, medan äktenskapet framstod som mer klaustrofobiskt.²⁹ I två artiklar, en av den norska historikern Tone Hellesund, och en av den australiensiske historikern Katie Holmes, undersöks kvinnor som valt att leva som singlar mellan 1800-talets sista decennier och

fram till 1920. Holmes skriver om hur singelkvinnor hotade den manliga hegemonin genom sin ekonomiska frihet. Hon menar också att singelskap sågs som ett val i feministisk vecko-press.³⁰ Hellesund i sin tur skriver om hur singelkvinnor under perioden fungerade som störande av genusstrukturen eftersom de deltog i offentligheten, hade en feministisk agenda och utmanade uttryck för feminitet och maskulinitet.³¹ I en svensk kontext undersöker Margareta Berger redan 1974 hur självförsörjande kvinnor framställs i veckotidningarna *Idun* respektive *Husmodern*. Berger framhåller att *Idun* tydligt ställer sig på de självförsörjandes sida genom att lyfta upp de svåra arbetsförhållandena med dåliga löner.³²

— VÄGEN TILL LYCKA —

I »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning* 1923 ber en 35-årig självförsörjande kvinna om råd. Hon måste bestämma sig för om hon vill gifta sig med en man som hon blivit bekant med. Hon säger sig inte hysa några kärleksfulla känslor men hon »högaktar och tycker bra om honom«.³³ Dock oroar hon sig för vad det äktenskapliga livet kan innebära eftersom hon menar att de berättelser hon hört verkar som avskräckande exempel:

— De flesta av mina väninnor äro gifta, men jag tycker sannerligen inte, att de ha skäl att rosa marknaden. Männen äro griniga och snåla och ungarna skrikiga. Och att gå och tiggga en man om vartenda öre, det har jag då inte lust till, van som jag är att ha min egen kassa att fritt disponera över.³⁴

Ibland upplever hon sig emellertid lite ensam och bekymrar sig också över att denna känsla ska bli mer påtaglig när hon blir äldre. Ensamheten kanske skulle kunna avhjälpas av en ständig följeslagare, skriver hon. Brevet avslutar hon med att be om hjälp från *Svensk Damtidnings* erfarna och kloka läsarinor. Kan en ständig följeslagare väga upp förlusten av frihet och egna inkomster? Insändaren är signerad av *Vankelmodig ungmö* och i fyra nummer av tidningen publiceras nio svar.

Signaturen *Ebon* menar att det är avgörande att veta vilken typ kvinnan är för att kunna råda henne. Blida och milda kvinnor som har lätt att anpassa sig sägs passa för äktenskap medan självmedvetna och självsäkra kvinnor som gärna vill ha sista ordet bör tänka sig för innan de gifter sig.³⁵ Signaturen *En erfaren* avråder *Vankelmodig ungmö* från att gifta sig så länge hon inte är »en kvinna i ordets rätta bemärkelse«. Vidare menar *En erfaren* att det i äktenskapet krävs undergivenhet och att en kvinna som är van vid att följa sin egen vilja kan få det svårt.³⁶ Både *En erfaren* och *Ebon* hävdar alltså att det krävs en specifik kvinnotyp för att ingå äktenskap. Äktenskapets patriarkala struktur blottläggs här när en gift kvinna inte förväntas

kunna vara självsäker, självmedveten och »vilja ha sista ordet«. Det intressanta är att det 1920 stiftats nya äktenskapslagar som gjorde att makarna var rättsligt likställda, rådde över sin egendom och bar ett gemensamt ansvar för barn och barnuppföstran.³⁷ Detta avspeglas dock inte i debatten, där kvinnans position i äktenskapet framställs som underordnad i praktiken.

Tre kvinnor skriver att de själva gjort misstaget att gifta sig och avråder nu *Vankelmodig ungmö* från att göra samma sak. I en kort och slagkraftig insändare ges *Vankelmodig ungmö* följande uppmaning: »Slå giftasgrillerna ur hågen! Låta illusionerna om den 'ständige följeslagaren' fara! – Var fri! – Var oberoende! – Var människa!«. ³⁸ Denna vädjan är undertecknad med raden *Självförsörjande som fått upp ögonen fast en dag för sent*. I insändaren framgår också att signaturen för egen del tycker sig ha gjort misstaget att ge upp sin frihet och nu ångrar detta. Det sista rådet »var människa« kan tolkas som att en kvinna som ingår äktenskap ger upp sin frihet och sitt oberoende, och därmed upphör att vara människa för att istället bli någons fru, och kanske moder. Under rubriken »År det olyckligt att vara ungmö?« i *Iduns* återkommande inslag »Damernas diskussions klubb« 1926 frågar sig signaturen *V-i*:

— Hur, vill jag fråga, skall en flicka kunna drömma sunt i denna för hela hennes liv och framtid, så väl som för hennes efterkommande, så viktiga sak, då hon ända sedan barnsben blivit impregnerad med giftastankar av mamma, tanter, släkt och vänner, av svärmande skolkamrater, av den skönlitteratur hon läser, god som dålig, biografier, teater – allt, allt till den grad erotiskt betonat, att det sannerligen är ett under att de unga flickorna icke bli tio gånger värre snedvridna, än de värkligen äro.³⁹

V-i talar om en impregnering av giftastankar, det som vi idag skulle benämna som den heterosexuella tvåsamhetsnormen, och hur unga kvinnor ska kunna göra ett aktivt och eget val, om samhället om och om igen talar om för dem att de bör gifta sig. Liksom i insändaren ovan som uppmanar till att förbli mänskliga, menar *V-i* att kvinnofrigörelsen öppnat upp för kvinnans »rätt att vara människa och försörja sig själv«. ⁴⁰ Att skriva in till veckopressen för att be om råd kring om en bör gifta sig eller inte tyder på en osäkerhet inför besluten som kan kopplas till det som *V-i* lyfter fram, nämligen att styras av normerna och kunna skilja dem från den egna viljan.

Vankelmodig ungmös fråga om huruvida hon bör gifta sig eller inte visar på att det fanns ett aktivt val att göra. Det framgår av diskussionen som följer i tidningen att det heterosexuella äktenskapet inte alltid ansågs vara det bästa för kvinnor. Tydligt blir också att valet står mellan ett självständigt liv som självförsörjande och en underordnad position som

hustru. Äktenskapet sägs inte vara en garant för att slippa ensamhet, utan ensamheten i äktenskapet anses kunna bli så mycket större. *Vankelmodig ungmö* uppmanas istället att hitta vägar utanför äktenskapet för att få ett tillfredsställande liv, till exempel genom vänskap eller fosterbarn.⁴¹ Elder menar att det växte fram en diskurs under 1930-talet i vilken australiensiska kvinnor som levde som singlar sågs som fullständiga i sig själva, utanför äktenskap. Hon menar att denna utveckling av synen på självständiga kvinnor var en produkt bland annat av kvinnors förbättrade tillgång till högre utbildning och arbetsmarknaden. Singelskap kom att sammankopplas med värden som fysisk och geografisk frihet, samt friheten att utvecklas som människa.⁴² Samma syn på självständiga ogifta kvinnor återfinns i den svenska veckopressen under 1920-talet när den äktenskapliga relationen inte alltid framhålls som målet för ett fulländat och lycklig liv.

I ytterligare en insändare avråds *Vankelmodig ungmö* från giftermål i fall hon inte kan behålla sin egen inkomst.⁴³ Ännu en kvinna menar att *Vankelmodig ungmö* istället för att gifta sig bör lägga undan lite pengar varje år så att hon kan klara av ålderdomen på egen hand.⁴⁴ Denna insändare visar hur äktenskapet förknippades med ofrihet och ekonomiskt beroende. Holmes som skriver om ogifta kvinnor i Australien mellan 1890 och 1920, menar att vissa medelklasskvinnor gjorde ett aktivt val att inte gifta sig och att det under denna period växte fram en feministisk kritik mot patriarkala strukturer inom äktenskapet. Hon framhåller att många kvinnor hade en längtan efter att vara fria från de fysiska, ekonomiska och emotionella band som äktenskapet skapade och att de ville styra sina egna liv.⁴⁵ Även i tidskriften *Charme*, som riktar sig till moderna kvinnor och säger sig vara »den moderna tidens spegel«, diskuteras den ofrihet som äktenskapet kan innebära:

— Tro mig alla ni som tror att ni gått miste om så mycket, därför att Kärlekens skira drömmar inte är er förunnade, det finns mycket, som ni kan vara glada, att ni gått miste om. Ni tror att äktenskap skulle ha löst problemet av vad ni fruktar skall bli er ensamma framtid. Är det säkert att det skulle det? Äkta män får så mycket andra intressen. Människor skiljas, barn växa upp och överge sina hem. Karriären är ett skydd mot ensamheten i mycket högre grad än äktenskapet. Det kan helt absorbera ert intresse. Det ligger en oändlig tillfredsställelse i det man byggt upp med egna händer. Sörj inte över det ni tror er gått miste om. De romantiska månskensnätterna, glädjen av den delade husliga härden, de mjuka barnarmarna kring halsen. Jämför det sakligt och förståndigt med hushållspengarna som inte räcker, barnet som har ont för tänder och mannen som är på dåligt humör och har huvudvärk.⁴⁶

I denna artikel från 1933, med den förmodligen ironiska rubriken »Kvinnor som berövats rätten att älskas«, framhålls samma argument som i diskussionen kring *Vankelmodig ungmös* framtida liv, nämligen att yrkesliv kan väga upp – eller till och med vara att föredra framför familjeliv. Skribenten tycks också ha en agenda att slå hål på myten om den lyckliga, äktenskapliga heterosexuella relationen. Liksom i *Vankelmodig ungmös* insändare lyfts gnälliga barn och en kringskuren ekonomi fram som äktenskapets baksida. Det finns en tydlig vilja att uppvärdera positionen för kvinnor som lever utanför ett äktenskap.

— I VÄNTAN PÅ KÄRLEK —

De svar som *Vankelmodig ungmö* får i »Vår diskussionsspalt« är, med endast ett undantag, samstämmiga i sin avrådan från äktenskap. Grunden för argumentet att avstå skiljer sig dock åt. I resonemanget ovan diskuterar jag dem som avråder efter egna erfarenheter, men det finns också de som framhåller andra argument. Signaturen *Linnea S* menar att *Vankelmodig ungmö* alltför mycket fokuserar på avigsidorna och framhåller att det kan finnas glädjeämnen i äktenskapet. Men hon avråder från ingående av sådana äktenskap där makarna inte älskar varandra. Dessa kan nämligen få »ödesdigra konsekvenser«, till exempel kan maken bli sjuk och då sitter *Vankelmodig ungmö* bunden vid en man som hon inte älskar, men är tvungen att vårda.⁴⁷ I denna insändare framhålls »lycklig samlevnad« som målet för äktenskapet. Även signaturen *Signel Berm* menar att äktenskapet måste vara en kärleksförbindelse. Rådet blir: »Vänta tills ni älskar en man och absolut vet, att ni tillsammans med honom kan leva lyckligt!«⁴⁸ Tonvikten vid strävan efter lycka är återkommande i diskussionerna kring att välja ett liv inom eller utanför äktenskapet. Lyckobegreppet preciseras inte, men för dem som förespråkar äktenskapet sätts ett likhetstecken mellan heterosexuell kärlek och lyckliga liv. För de som istället uppvärderar självförsörjande singelkvinnors liv kopplas inte lycka samman med tvåsamhet och kärlek utan med frihet och självständighet, inte minst ekonomiskt. Lyckan är således målet, men den antar olika former beroende på synvinkel. Heterosexuell kärlek är dock något som är förbehållet äktenskapet, att ha kärleksrelationer eller sexuella relationer utanför äktenskapet ses inte som ett alternativ. Kanske var det alltför stigmatiserande att lyfta fram kvinnors sexuella begär i diskussionen. De sexuella kvinnor som återfinns i 1920-talets veckopress uppträder främst i noveller och kodas uteslutande som negativa.

En lycklig ungmör är den enda som anser att vankelmodig ungmö bör gifta sig. Hon framhåller att ungar inte alls endast är skrikiga och menar att hon själv aldrig ångrat att hon gav upp sin frihet och den egna kassan då »vår lycka är stor«.⁴⁹ Hon

anser att *Vankelmodig ungmö* ska gifta sig eftersom det inte är lyckligt att vara ensam när en blir äldre. Barnen är också till övervägande glädje och ger liv och lust till ett hem, menar *En lycklig ungmor*. I denna insändare synliggörs att frihet och äktenskap ses som oförenliga fenomen. *En lycklig ungmor* säger sig ha gett upp friheten men påstår sig vara lycklig ändå. Målet är alltså lycka, men denna uppnås antingen genom kärlek eller frihet. Av debatten framgår att det inte går att få båda.

Till *Idun* skriver signaturen *Ungkarlen* 1926 i samma ärende som *Vankelmodig ungmö*. *Ungkarlen* är 29 år gammal, en »förfärlig ålder för en ogift kvinna«, enligt henne själv. Hon framhåller att hon har en bra kontorsplats och ett trevligt litet hem. Dilemmat som hon står inför är om hon ska gifta sig med en man som är »glödande förälskad« i henne men som hon själv inte vet om hon älskar. Hon har aldrig varit kär. Till skillnad från *Vankelmodig ungmö* uttrycker *Ungkarlen* en längtan efter ett familjeliv. *Ungkarlen* menar att hon gått och väntat på den stora kärleken: »den där stora obetvingliga kärleken, den där ni vet, som älskar hejdlöst och offerar allt«. Hon längtar efter hem och barn men oroar sig för att vara en alltför inbiten ungskarl för att kunna förändra sina vanor.⁵⁰ *Ungkarlen* får varierade svar, både sådana som avråder från äktenskap och som tillstryker äktenskap. Bland annat skriver signaturen *Erfaren* att hon kan gifta sig utan oro för mannens starkare känslor, eftersom dessa ändå inte kommer att hålla i sig, utan kommer att förbytas i »ljumhet och vänskap«.⁵¹ Kärlek är annars ett argument för att gifta sig, medan argumentet här blir det omvända. Detta visar på den komplexitet som omgärdar förhandlingarna kring 1920-talets kvinnliga genuspositioner. Å ena sidan ska kärlek finnas med för den som väljer att ingå äktenskap, å andra sidan är det inte så viktigt eftersom kärleken kommer att gå över.

I såväl internationell som svensk forskning kring 1920-talets kvinnor har sexualiteten lyfts fram som avgörande för en omförhandling av genuspositionerna. Decenniets unga kvinnor tillskrivs inte sällan ett öppnare och tydligare sexuellt begär än tidigare generationers kvinnor. Frågor kring rätten till den egna kroppen lyfts återkommande under perioden.⁵² I det material som jag undersöker är sexualiteteten sällan närvarande och i diskussionerna kring valet att gifta sig till och med helt frånvarande. Det är istället lyckan som är avgörande för längtan efter äktenskap, eller avståndstagandet från detsamma.

— DE SJÄLVFÖRSÖRJANDE MARKERAR SIN POSITION —

Singellivet kontrasteras alltså mot den gifta kvinnans liv. Äktenskapet inramas av tankar kring att som kvinna sitta fastlåst utan nöjen. Nöjen, variation och frihet är ledorden i positiva beskrivningar av självförsörjande kvinnors liv i populärkulturen under 1920-talet. Under rubriken »Självförsörjande kvinnor« i

Charme 1923, diskuterar skribenten Elisabeth Jones situationen för yrkesarbetande kvinnor:

— Fri och obunden efter dagens arbete vid staffliet, på kontorsstolen, bakom apoteksdysken o.s.v., kan hon gå på teatern eller biografen – kan hon sitta hemma med den sista tidskriften eller gnugga sin hjärna med Schopenhauer – göra just precis vad henne lyster. Och lyster det henne att baka småbröd, eller stoppa strumpor, så gör hon det också, ty vilan och glädjen ligger i arbetets omväxling. Vill hon ha sina vänner hos sig, är det en enkel sak att göra några smörgåsar och koka en kopp téé i kokvrån; på amerikanskt sätt hjälps man åt att både duka fram och av. Och hon kan minsann vara en förtjusande och älskvärd värdinna, även om trakteringen endast består av ett par chokladbitar och en cigarett.⁵³

Även om Jones inte uttalat jämför de självförsörjandes liv med gifta kvinnors går det att ana att det är det äktenskapliga livet som de självförsörjandes vardag konstrasteras mot. Den självförsörjande sägs vara »fri och obunden« och kan göra »precis vad henne lyster«. Detta får antas vara i kontrast mot de gifta kvinnornas mer inrutade och pliktfyllda liv. De husliga åtagandena med matlagning och barnuppfostran kan istället bytas ut mot »ett par chokladbitar och en cigarett«. Det är ingen ensam och tråkig tillvaro som målas upp i Jones krönika, utan ett aktivt socialt liv med vänner och deltagande i offentligheten med teater- och biografbesök. Liksom den anonyma skribenten till texten »Kvinnor som berövats rätten att älska« menar Jones att tillvarons lycka inte avgörs genom ett äktenskap, istället finns det anledning att tro att de självförsörjande kvinnornas liv kan bjuda på mer nöjen än de gifta kvinnornas.⁵⁴ I artikeln »Kärleken och vår moderna tid« i *Charme*, 1931, beskrivs också hur medelklasskvinnornas liv har förändrats: »Istället för att arbeta på att fylla sina kistor med silver och linne i väntan på att deras riddare skall komma ridande, studera de konst, affärsteknik och vetenskap för att bereda sig själva på kampen för tillvaron«.⁵⁵ Medelklassdöttrarna sägs således ha gått från passiv väntan till att aktivt ta ansvar för sina liv. Det finns en framåtriktning och en emancipatorisk grund i artikeln, liksom i flera andra texter från perioden som behandlar de självförsörjandes liv.

I 1920-talets populärkultur förekommer också skildringar av självförsörjande kvinnor som använder arbetsplatsen, ofta kontoret, och dess kontakter med förhoppning om att möta en framtida make. I en artikel med rubriken »Vad skall en flicka bli« från *Charme* 1923 kritiserar denna slags flicka »som bara trånar och suckar efter äktenskap, därför att hon omöjligt kan inrikta sitt intresse på det mindervärdiga arbetet, hon är dömd

att sitta fästad vid – så länge hon får den lyckan«. ⁵⁶ Denna typ av unga kvinnor som inte tar sitt arbete på allvar utan ser arbetet som en tillfällig sysselsättning, och kanske en möjlighet till äktenskap, anses inte klara av sitt arbete. Deras framtid som kontorister påstås vara obefintlig, exempelvis genom att de anklagas för att inte ens kunna använda det svenska språket korrekt. I denna artikel blir den självförsörjande kvinnan som »trånar efter äktenskap» en negativ typ som urholkar yrkesstoltheten för de kvinnor som vill satsa på karriären. I samma anda som livet som självförsörjande och ogift kvinna uppvärderas utanför arbetsplatsen, blir det i denna kategori av framställningar även viktigt att arbetet ges status. Det vill säga att arbetet ger en identitet och mening åt självförsörjande kvinnors liv, oavsett om de vill gifta sig eller inte i framtiden.

— ANGREPP PÅ SJÄLVFÖRSÖRJANDE KVINNOR

Tre år före debatten kring *Vankelmodig ungmös* dilemma publiceras novellen »Ungkarlskvinnor» i *Svensk Damtidning*. Protagonisten vid namn Hulda sägs inte känna längtan efter äktenskap; snarare misstror hon kärleken och föraktar all känslsamhet. Hulda klär sig i slät kjol, skjortliknande blus, slips, herrmanschetter, breda kängor och hatt. Efter studierna tar hon plats på kontor, men trivs inte eftersom de manliga arbetskamraterna hånar henne. Istället blir hon vän med kollegan Ottilia, en sportkvinna som beskrivs som ful, otymplig och överlägsen, och som inte heller har mycket till övers för äktenskap. De får öknamnet »ungkarlskvinnor» av kollegorna på kontoret. Hulda är inte lycklig utan gråter sig till sömns på kvällarna. Hon vantrivs med att behöva utöva de sportaktiviteter som väninnan tvingar med henne på och längtar efter ett riktigt hem inrett med vackra ting. I hemlighet drömmer hon om dans och lek och om att bli kysst av en ung man. Hon skäms dock för sina önskningar och är noga med att inte dryfta dem inför Ottilia. Första maj får hon ett spontant infall och går ensam till en fest som anordnas på Skansen. På tillställningen möts hon av strålande, glada och lyckliga ungdomar. Hulda känner inte igen sig i ungdomarnas glada umgänge trots att hon själv endast är 24 år. Några av dem passerar Hulda och pekar skrattande ut henne som en representant för »det nyupptäckta tredje könet». ⁵⁷

Tankarna kring ett tredje kön diskuterades redan under 1860-talet och kom att användas synonymt med homosexualitet och hermafroditism. ⁵⁸ Hulda är väl medveten om att anklagelsen att tillhöra ett tredje kön är en förolämpning och upplevelsen blir en vändpunkt i hennes liv. Hon bestämmer sig för att göra uppror mot Ottilias »maktanspråk». Hon köper en ny ljusblå vårdräkt och en hatt med vita rosor. Plötsligt bemöter de manliga arbetskamraterna henne helt annorlunda. Hon

gifter sig med principalen på kontoret och blir »för varje år allt vackrare och lyckligare». ⁵⁹ Historikern Ylva Waldermarson skriver om de fördomar som mötte kvinnor inom statliga tjänster. I debatterna kring kvinnors rätt till högre statliga tjänster identifierar hon en oro över manhaftighet hos kvinnor och en rädsla för ett neutrum. ⁶⁰ Rädslan för manhaftiga kvinnor var också påtaglig generellt i svensk veckopress under 1920-talet. ⁶¹ Detta ligger i linje med hur Huldans och Ottilias manhaftighet kopplas till en önskan om att arbeta, och till deras ointresse för äktenskap. Historikern Lina Carls visar i sin forskning om kvinnors högre studier 1930-1970 och diskursen kring dessa hur kvinnor som satsade på karriären framställs som ensamma, fula och olyckliga. ⁶² Det finns således en kontinuitet i förlöjligandet och nedvärderandet av kvinnor som gör anspråk på manliga områden. Påståenden om att de inte lever upp till en normativ feminitet används för att förminska och avfärda deras krav på likställighet.

När Hulda i »Ungkarlsskvinnor» förändrar sitt utseende och tillägnar sig attribut som betecknar en normativ feminitet blir hon lyckligare och bemöts annorlunda av sina manliga kollegor. Tydligt blir också att Hulda i grunden är en »riktig» kvinna som hamnat i fel sällskap. För att tala med Judith Butler skapar Hulda kvinnlighet enligt den rådande normen genom att göra sig heterosexuellt begärlig. ⁶³ Konsumtionen av rätt attribut möjliggör gestaltandet av en korrekt kvinnlighet. Detta kan tolkas som att kvinnlighet är ett attribut som måste konsumeras och klistras på och inget som är naturgivet. En annan möjlig tolkning är att kvinnligheten hos Hulda anses ligga slumrande och behöver rätt rekvisita för att komma till uttryck. Historikern Eva Blomberg skriver om hur kvinnor under mellankrigstiden vann jämställdhet vad det gällde lagar och förordningar men inte normer och traditioner. Deras nya underordning definierades istället genom kropp och kläder, närmare bestämt genom modet. Hon menar också att rätt sorts »kvinnliga» kläder befäste kvinnligheten. ⁶⁴ Kläder blir till en avgörande faktor för att Hulda ska passera som en »riktig» kvinna och därmed inordnas i den heterosexuella, tvåsamhetsnormen som begärlig. Det framgår dock tydligt att Hulda tidigare har varit orolig för att framstå som den typ av kvinna som Ottilia kallar »sådan där». Det vill säga en ytlig kvinna som kurtiserar män och intresserar sig för materiella ting så som inredning. Carls skriver om den balansgång som studentskor ständigt fick hantera mellan att anses vara våp eller nucka under 1930-talet. ⁶⁵ På samma vis balanserar Hulda mellan att vara en »sådan där» och en ungarlsskvinna.

Karaktären Ottilia framställs som en icke-kvinna som föraktar feminina attribut och ägnar sig åt manliga aktiviteter. Hon förlorar också sin vän och blir ensam. Hulda inordnas i den heterosexuella tvåsamhetsnormen genom äktenskap, medan Ottilia blir ett hot mot den patriarkala och heteronormativa

ordningen på grund av sin ovilja att gifta sig liksom sitt inträde inom manliga sfärer som sport och yrkesliv. Det budskap som förmedlas till läsaren här är att den som performativt inte skapar kvinnlighet på rätt sätt straffas med ensamhet, medan ett inordnande i normen belönas med lycka och gemenskap. Hellesunds visar att en sådan syn på ogifta kvinnor som oönskade och manliga inte var något nytt, utan även var gällande under perioden 1880–1920.⁶⁶

Namnet Ottilia är förmodligen lånat av karaktären med samma namn i August Strindbergs novell »Ett dockhem« från 1884 som i sin tur är ett svar på Henrik Ibsens pjäs med samma titel från 1879.⁶⁷ Det finns således intertextuella kopplingar till en debatt som pågick 40 år tidigare. Ottilia i Strindbergs novell är en ogift kvinna som får protagonistens hustru att ifrågasätta sitt äktenskap och ställa krav på likställighet. Den strindbergska Ottilia anses inte vara åtråvärd av den manliga protagonisten, eftersom hon är lång och har en kortklippt och misslyckad frisyr.⁶⁸ Precis som den senare Ottilia i *Svensk Damtidning* förblir hon ensam i slutet av novellen. Att skaffa en äkta man kan ses som målet för en kvinna, både 1884 och 1920. Strindbergs Ottilia förleder den gifta kvinnan att ifrågasätta sin position och skapar osämja i äktenskapet. Genom att låna namnet av denna karaktär skrivs Huldass väninna alltså in i en tradition av förlöjligande av icke-önskvärda kvinnliga karaktärer med ett lesbiskt begär.⁶⁹ Ottilia kan läsas som ett avskräckande exempel men den självförsörjande kvinnan sätter dock strukturen i gungning genom oviljan att inordna sig och med sina krav på ett självständigt liv och ekonomisk frihet.⁷⁰

Föreställningar kring att självförsörjande kvinnor låtsas vara nöjda och lyckliga återfinns också i rådgivningsboken *Brev till mina döttrar* författad av Anna Nordenström-Law, som också var en återkommande skribent i *Svensk Damtidning* under 1920-talet. I denna bok skriver hon:

— Mina kära barn! Jag vill icke föreställa mig någondera av eder som gammal fröken. Nutidens ogifta, självförsörjande kvinnor bjuda visserligen till att visa sig nöjda och »frigjorda«, i vilket en och annan verkligen någorlunda lyckas. Men över de flesta vilar något ängsligt och nervöst, nedtryckt och hårt. Säkert skulle till och med den mest oberoende av dem gärna undvara mycket av sitt oberoende och sin komfort, kunde hon istället lägga sin hand i en god makes och veta, att han vore hennes i hälsa och sjukdom, i med- och motgång, i kraftens dagar och i ålderdomens. Allt fler män vägra gifta sig- Allt fler kvinnor leka, att de föredraga friheten.⁷¹

Liksom skribenterna i veckopressens debatter om den självförsörjande kvinnan lyfter Nordenström-Law fram frihet som

en motpol till äktenskap, trots att hennes agenda är att nedvärdera ogifta kvinnors position. Enligt Nordenström-Laws resonemang kan kvinnor egentligen inte föredra frihet framför äktenskap, utan »leka» att detta är deras egen önskan. I de negativa skildringarna av ogifta kvinnor skrivs de fram som olyckliga. Än en gång blir begreppet lycka centralt, och kopplas här samman med en heterosexuell kärleksrelation inom äktenskapet.

— REFLEKTION OCH KONKLUSION —

Inom den historiska forskningen om kvinnors tillträde till arbetsmarknaden och utökade juridiska rättigheter från mitten av 1800-talet och framåt har länge ett materialistiskt perspektiv dominerat. Tongivande här har Gunnar Oqvist varit som tidigt hävdade att förbättringen av kvinnornas rättigheter kan tolkas som resultatet av att samhällets kvinnoöverskott tvingade fram en lösning av frågan om de ogifta medelklasskvinnornas försörjning. Detta starka fokus på kvinnors självförsörjande som en ekonomisk nödvändighet har dock gjort att frågan om vilka drömmar och önskemål kvinnor själva hyste aldrig undersökts på ett genomgripande sätt.

Särskilt intressant är detta ämne att studera för 1920-talet, det vill säga den tid då kvinnorna uppnått rösträtt, myndighet i äktenskapet och tillträde till en större del av arbetsmarknaden. Frågan om valet mellan att leva som självförsörjande och självständig kvinna eller att gifta sig var under detta decennium föremål för återkommande diskussioner i såväl fiktivt som icke-fiktivt material i svensk veckopress. Genom att lyfta fram och undersöka denna typ av texter har jag velat öppna för nya perspektiv på frågan om medelklasskvinnornas livsval. Det finns inga distinkta skillnader vad gäller synen på frihet eller äktenskap mellan de veckotidningar som undersöks. Det är istället så att flera diskurser korsar varandra och ger möjlighet för fler debatter och frågor att väckas och en större och heterogen publik som kan identifiera sig inom en och samma veckotidning. Detta ligger också i linje med Beethams resonemang kring att veckopress ger uttryck för radikal heterogenitet vad gäller såväl form som innehåll och lämnar utrymme för mångfald och förhandling.⁷²

I förhandlandet kring kvinnliga genuspositioner i svensk veckopress under 1920-talet går det urskilja tre linjer vad det gäller frågor kring äktenskapet. För det första finns de som menar att äktenskapet bör undvikas och att en fri och självständig tillvaro alltid bör gå före äktenskap som kantas av snåla makar och krävande barn. Frihet blir här ledordet för de självförsörjande kvinnornas position. För det andra finns de som argumenterar för att äktenskap bör baseras på kärlek och att det annars är bättre att leva själv och etablera andra typer av relationer för att inte vara ensam. Och för det tredje existe-

rar ståndpunkten att äktenskapet är målet, och att kvinnor som väljer en annan väg är manhaftiga och ger uttryck för en misslyckad feminitet. Den sistnämnda ståndpunkten återfinns främst i det fiktiva materialet. Flera veckopressforskare betonar att fiktionen var betydande för veckopressens framgångar under mellankrigstiden och att det var denna som lockade läsare.⁷³ Det skulle kunna gå att argumentera för att veckotidningarna inte vågade vara utmanande eller kontroversiella i det material som främst lockade läsare. Dock är denna undersökning inte tillräckligt omfattande för att dra sådana slutsatser, men det kan vara intressant att fundera över om en sådan koppling skulle kunna förklara skillnaderna.

I debatterna om valet mellan att leva som ogift eller gift är frihet, lycka och kärlek återkommande begrepp. Målet är lycka i samtliga framställningar men lyckan kodas olika beroende på vem som argumenterar. När lycka kopplas samman med frihet blir det tydligt att en kvinna aldrig kan vara fri inom ramarna för äktenskapet. Detta är inte minst intressant i relation till de nya förhandlingar som pågick kring ett kamratäktenskap, både i skönlitteratur och i veckopress. Rösterna i veckopressen är dock eniga om att frihet och äktenskap inte går att kombinera. När ett likhetstecken sätts mellan lycka och kärlek, degraderas frihet till förmån för heterosexuell kärlek. Det är således två diskurser som krockar.

I denna artikel synliggörs förhandlingar kring ogifta, självförsörjande kvinnors position där det framgår att denna grupp satte värde i ett självständigt liv. Den heteronormativa diskursen utmanas och genuspositionerna förhandlas genom kvinnors ovilja att inordna sig i äktenskapets patriarkala struktur. Undersökningen visar också att det inte endast fanns debatter kring äktenskapets förändring i riktning mot en mer jämlik relation, utan också ett förhandlande kring att ett liv i singelskap kunde vara att föredra framför äktenskapet, även för dem som hade möjlighet att välja

■ — E N D N O T E S —

1 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk damtidning* 11 (Stockholm, 1923), 126.

2 Kvinnor som skriver in till veckopress och ber om råd om de bör gifta sig eller ej finns det flera exempel på under denna period, så som i: *Husmodern* (Stockholm, 1929), nr 52, 51 och »Damernas diskussionsklubb« i *Idun*, nr 10, (Stockholm, 1926), 245-246 och i *Idun*, (Stockholm, 1926), nr 9, 226.

3 Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck och Christina Carlsson Wetterberg: *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930* (Lund, 2006), 184.

4 Henric Bagerius, Ulrika Lagerlöf Nilsson och Pia Lundqvist: »Skönlitteraturen i historievetenskapen – några metodologiska reflektioner« i *Historisk tidskrift* 133:3 (2013), 388.

5 Margaret Beetham: *A Magazine of Her Own? Domesticity and Desire in the Woman's Magazine 1800–1914* (New York, 1996), 12.

6 Ulrika Holgersson: *Populärkulturen och samhället. Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet* (Lund, 2005), 156.

7 Lisbeth Larsson: »Trender i svensk veckopress« i Karl Erik Gustafsson (ed.): *Veckopressbranschens struktur och ekonomi*, (Göteborg, 1991), 20.

8 Gullan Sköld: *Ett rum för råd och tröst*, (Stockholm, 2003), 231–232, 259.

9 Anna-Karin Kollind: »Hjärtespalten. En plats för vardagslivets mikropolitik« i Micael Björk och Marita Flisbäck (eds): *I sitt sammanhang. Essäer om kultur och politik tillägnade Rolf Törnqvist* (Stockholm, 2005), 189.

10 Lisbeth Larsson: *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress* (Lund, 1989), 127.

11 Larsson: *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, 269–283.

12 Margareta Stål: »För kvinnans framåtskridande. Idun de första 25 åren« i Anna Nordenstam (ed.): *Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år* (Möklinta, 2014), 89, 105.

13 Holgersson: *Populärkulturen och samhället. Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, 118.

14 Johan Fornäs: *Moderna människor. Folkhemmet och jazzen* (Stockholm, 2004), 19.

15 Christina Florin: »Kvinnliga tjänstemän i manliga institutioner« i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar* (Stockholm, 2004), 136–137; Mats Greiff: *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär* (Malmö, 1992), 404–405.

16 Bengt Nilsson: *Kvinnor i statens tjänst – från biträden till tjänstemän. En aktörsinriktad undersökning av kvinnliga statstjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft* (Stockholm, 1996), 16.

17 Claudia Lindén: *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* (Stockholm, 2002), 60. Linda M. Scott: *Fresh Lipstick. Redressing, Fashion and Feminism* (New York, 2005), 48.

18 Gunnar Qvist: *Konsten att bli en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser* (Stockholm, 1978), 102.

19 Qvist: *Konsten att bli en god flicka*, 102.

20 Kamratäktenskapet har bland annat belysts av litteraturvetaren Kristina Fjelkestam i *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer* (Stockholm/Stehag, 2002), och av historikern Andres Brink Pinto i *Med Lenin på byrån* (Lund, 2008) och av Yvonne Hirdman i *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier* (Stockholm, 1992). Bibi Jonsson, *I den värld vi drömmer om. Utopin i Elin Wägners trettioårsromaner* (Lund, 2001), 155ff.

- 21 Inger Hammar: »Kvinnokall och kvinnosak: Några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet« i Christina Florin och Lars Kvarnström (eds.): *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus. Politik och offentlighet 1800–1959* (Stockholm, 2000), 116, 146.
- 22 Ann-Sofie Ohlander: *Kvinnors arbete* (Stockholm, 2005), 29–33; Eva Helen Ulvros: »Den nya kvinnan« i *Individer i rörelse. Kulturhistoria i 1880-talets Sverige* (Göteborg/Stockholm, 2012), 92.
- 23 Maja Larsson: *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin* (Uppsala, 2002), 162.
- 24 Ulvros: »Den nya kvinnan«, 92.
- 25 Lindén: *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*, 61.
- 26 Ulla Wikander: »Delat arbete, delad makt: om kvinnors underordning i och genom arbetet. En historisk Essä« i Gertrud Åström och Yvonne Hirdman (eds.): *Kontrakt i kris* (Stockholm, 1992), 50; Ylwa Wladermarsson: »Kön, klass och statens finanser – en historia om statligt arbetsgivar­skap och statsanställda kvinnor 1870–1925« i Lasse Kvarnström, Ylwa Waldermarsson och Klas Åmark (eds.): *I statens tjänst. Statlig arbetsgivar­politik och fackliga strategier 1870–1930* (Lund, 1996), 121.
- 27 Ulla Wikander: *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950* (Stockholm, 2006), 136.
- 28 Renée Frangeur: *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna. Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund, 1998).
- 29 Catriona Elder: »The question of the unmarried: Some meanings of being single in Australia in the 1920s and 1930s« i *Australian Feminists Studies*: 8 (1993), 156.
- 30 Katie Holmes: »'Spinster Indispensable': Feminists, single women and the critique of marriage, 1890–1920« i *Australian Historical Studies* 29:110 (2008), 90, 85.
- 31 Tone Hellesund: »Queering the spinsters: Single middle-class women in Norway, 1880-1920« i *Journal of Homosexuality* 54:1 (2008), 43–44.
- 32 Margareta Berger: *Fruar och damer* (Stockholm, 1974), 84–92.
- 33 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 11 (Stockholm, 1923), 126.
- 34 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 11 (Stockholm, 1923), 126.
- 35 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 13 (Stockholm, 1923), 146–147.
- 36 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 14 (Stockholm, 1923), 157.
- 37 Melby, Pylkkänen, Rosenbeck och Carlsson Wetterberg: *Inte ett ord om kärlek*, 184.

- 38 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 14 (Stockholm, 1923), 157.
- 39 »Damernas diskussionsklubb« i *Idun*: 27 (Stockholm, 1926), 128.
- 40 »Damernas diskussionsklubb« i *Idun*: 27 (Stockholm, 1926), 128.
- 41 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 13 (Stockholm, 1923), 146-147 och »Vår diskussionsspalt« i *Svensk damtidning*: 14 (Stockholm, 1923), 157.
- 42 Elder: »The question of the unmarried«, 154.
- 43 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 14 (Stockholm, 1923), 157.
- 44 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 14 (Stockholm, 1923), 157.
- 45 Holmes: »Spinsters Indispensable«, 75.
- 46 »Kvinnor som berövats rätten att älskas« i *Charme*: 4 (Stockholm, 1933), 20-21.
- 47 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 14 (Stockholm, 1923), 157.
- 48 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 15 (Stockholm, 1923), 170.
- 49 »Vår diskussionsspalt« i *Svensk Damtidning*: 15 (Stockholm, 1923), 170.
- 50 »Damernas diskussionsklubb« i *Idun*: 10 (Stockholm, 1926), 245-246.
- 51 »Damernas diskussionsklubb« i *Idun*: 13 (Stockholm, 1929), 50.
- 52 Hellesund: »Queering the Spinners«, 28-29; Jonsson: *I den värld vi drömmer om*, 145-155; Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*; Tani E. Barlow: »Buying in: Advertising and the sexy modern girl icon in Shanghai in the 1920s and 1930s«; Alys Eve Weinbaum, Lynn M. Thomas, Priti Ramamurthy m.fl (eds.): i *The modern girl around the world. Consumption, modernity and globalization* (Durham & London, 2008), 288-316.
- 53 »Självförsörjande kvinnor« i *Charme*: 3 (Stockholm, 1923), 6.
- 54 »Självförsörjande kvinnor« i *Charme*: 3 (Stockholm, 1923), 6.
- 55 »Kärleken och vår moderna tid« i *Charme*: 4 (Stockholm, 1931), 29.
- 56 »Vad ska en flicka bli« i *Charme*: 8 (Stockholm, 1923), 10, 24.
- 57 »Ungkarlskvinnor« i *Svensk Damtidning*: 40, (Stockholm, 1920), 403-404.
- 58 Fjelkestam: *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer*, 92-130.
- 59 »Ungkarlskvinnor« i *Svensk Damtidning*: 40, (Stockholm, 1920), 403-404.

60 Waldemarson: »Kön, klass och statens finanser«, 138–140.

61 Det finns en uppsjö exempel på detta, ett par andra exempel är »Rehbalder på hamngatan« i *Husmodern*: 47 (Stockholm, 1926), s. 37 och »En gammal historia« i *Svensk Damtidning*: 52 (Stockholm, 1932), 7–8.

62 Lina Carls: *Våp eller nucka? Kvinnors högre studier och genusedkursen 1930-1970* (Lund, 2004), 326.

63 Judith Butler: *Genustrubbel: Feminism och identitetens subversion* (tr.) Suzanne Almqvist (Göteborg, 2007 [1990]), 218-219.

64 Eva Blomberg: »Konsten och garderoben« i Madeleine Hurd, Tom Olsson och Lisa Öberg (eds.): *Iklädd identitet. Historiska studier av kropp och kläder* (Stockholm, 2005), 218.

65 Carls: *Våp eller nucka?*, 368.

66 Hellesund: »Queering the spinsters«.

67 August Strindberg: »Ett dockhem« i *Giftas I-II*, (Lund, 1986 [1884]), 122–136.

68 Strindberg: »Ett dockhem«, 130.

69 Otilia kan också relateras till hur andra litterära karaktärer porträtterats genom litteraturhistorien, både tidigare och senare än 1920. Exempelvis har hon liknande attribut som huvudkaraktären Stephen i *Ensamhetens brunn*, av den brittiska författaren Radclyff Hall, som väckte stor debatt när den publicerades 1928. Även med Charlie, protagonisten i romanen med samma namn av Margareta Suber från 1932, finns betydande likheter. Men kanske påminner hon mest om karaktären Maria i Helena Nybloms roman *Sju flickor*, den första svenska ungdomsromanen med lesbisk tematik som gavs ut 1915, men som publicerats redan 1888 i samma form i en novellsamling. Tillblivelsen av novellen är således samtida med Strindbergs »Ett dockhem«. Maria, i *Sju flickor*, beskrivs som »manhaftig« och som »en lång flicka med alldeles kortklippt hår och pince-nez« som »klädde sig som en herre med halsduk, jackuppslag och uppstående krage«. Karaktären Otilia liksom Maria sammanfaller med den stereotyp av den emanciperade kvinnan som litteraturvetaren Kristina Fjelkestam kallar »den manhaftiga lesbianen«. Karaktären Otilia har således många kopplingar till andra skönlitterära karaktärer, både före och efter sin tid, som fått symbolisera utmaningar mot den heterosexuella tvåsamhetsnormen i mer eller mindre negativa framställningar.

70 Samma år publiceras också novellen »Bara en kvinna« i *Svensk damtidning*: 51 (Stockholm, 1920), 517, i vilken protagonisten Erna Friman lämnar man och barn för att förverkliga sina drömmar om att förändra världen genom fredsarbete. Erna är dock ensam och olycklig och inser snart att det är hos familjen hon bör vara. Även här framställs familjeliv och äktenskap som grunden för kvinnors lycka och drömmar om självförverkligande avfärdas.

71 Anna Nordenström-Law: *Brev till mina döttrar* (Stockholm, 1920), 50.

72 Beetham: *A magazine of her own? Domesticity and desire in the woman's magazine 1800-1914*, 12.

73 Larsson: *En annan historia*, 118; Britt-Louise Wersäll: *Veckotidningsnovellen 1950–1975 – en sociologisk analys* (Lund 1989), 11; Brink Pinto: *Med Lenin på byrån – Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, 42.
